

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2020

Yıl 10, Sayı 1, ss.67-87.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.739502>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 18.05.2020

Kabul Tarihi: 22.06.2020

Journal of Individual & Society

June 2020

Year 10, Issue 1, pp.67-87.

Article Type: Research article

Submitted: 18.05.2020

Accepted: 22.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Erkaya Topçu, F. (2020). XVII. Yüzyılda Ankara Hacı Doğan Mahallesiinde Bulunan Sivil ve Dini Yapılar. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1) , 67-87.

XVII. YÜZYILDA ANKARA HACI DOĞAN MAHALLESİNDE BULUNAN SİVİL VE DİNİ YAPILAR

CIVIL AND RELIGIOUS BUILDINGS IN ANKARA HACI DOĞAN MAHALLESİ IN XVII AND XVIII CENTURIES

Fatma ERKAYA TOPÇU

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Mezunu,
fatos87erkaya@hotmail.com,

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8148-5876

Öz

Mahalle kentin Sosyo-kültürel, iktisadi ve idari anlamda ilişkilerinin düzenlendiği en küçük mekân olarak yerini almaktadır. Dolayısıyla kentin Sosyo-kültürel, iktisadi ve idari anlamda ilişkilerinin düzenlendiği en küçük idari birim konumundadır denilebilir. Anadolu'nun Türkleşmesinden önce var olan şehirler, surların içine sıkışmış halde bulunan, belli bir zümrenin yaşadığı, yerleşimden daha çok savunma amacıyla kullanılan bir birim iken, Türklerin idaresine geçtikten sonra surların etrafında kurulan yeni yerleşim yerleri ile birlikte genişleyerek surların dışına yayılmıştır. Yeni kurulan bu yerleşim yerleri mahalleleri oluşturmuştur. Osmanlı döneminde sosyal bir bütünlüğün yanında fiziksel bir birim olarak belirtilmiştir. Fiziki alanını toplumsal ilişkilerle şekillendiren Osmanlı Mahallesi, bu

ilişkilerin sonucu olarak cami, mescit, sokak, ev, türbe, zaviye, hamam, mahalle mektepleri gibi birimleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada bir mahallenin fiziki alanını oluşturan birimler hakkında, Ankara Hacı Doğan Mahallesi merkezli olmak üzere bilgi verilmiştir. Temel kaynak olarak Ankara Şer'iyye Sicillerinden yararlanılmıştır. **Anahtar kelimeler:** Osmanlı, Ankara, Mahalle.

Abstract

The neighborhood is the smallest place where the city's socio-cultural, economic and administrative relations are regulated. Therefore, it can be said that the city is the smallest administrative unit where relations are regulated in socio-cultural, economic and administrative terms. While the cities that existed before the Turkification of Anatolia were a unit that was tucked inside the walls, where a certain group lived and that was used more for defense purposes rather than the settlement, they expanded outside the walls with the new settlements around the walls, which were established after they were taken over by Turks. These newly established settlements formed neighborhoods. During the Ottoman period, they were specified as physical units in addition to social unity. As a result of these relations, the Ottoman Neighborhood, which shapes its physical area through social relations, includes units such as mosques, masjids, streets, houses, tombs, zawiya, Turkish baths and local schools. This study gives information about the units that make up the physical area of a neighborhood by focusing on Ankara Hacı Doğan Mahallesi. In this study, Ankara Şer'iyye Records were used as the main source.

Keywords: Ottoman, Ankara, Neighborhood.

GİRİŞ

Dünya tarihinde, büyük bir siyasi oluşuma sahip olan Osmanlı Devleti hem varoluş süresi hem de yayıldığı alan itibariyle tarihteki büyük devletler arasında hatırı sayılır bir yerde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu kadar uzun süre ayakta kalmasının sebebi ciddi, hoşgörülü ve otoriter bir siyaset düzeninin varlığıdır. Devletin bu düzen anlayışı

en üst temsilci padişah için ne ise en alt idareciler için de aynısı geçerlidir. Osmanlı şehri ve şehirlisi de aynı düzenin şartları içerisinde şekillenmiş ve devletin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Şehirlerde gerçekleştirilen faaliyetler, merkezi bir düzenin dâhilinde olsa da bu sistemde tamamlayıcı olan alt birimler vardır. Belki de buna “*nev-i şahsına münhasır*” bir yönetim denilebilir. Bu kapsamda şehrin fizikî yapısının bir kısmını teşkil eden “*mahalle*” adıyla anılan tamamlayıcı birimler, yalnız inşa edilmiş binaları ifade etmez. Aynı zamanda bütün idarî ve sosyo-kültürel faaliyetlerin de yapıldığı yerlerdir (Demirel, 2002:1947). Bu sebeple mahalle şehrin parçasını oluşturmakta ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Bayartan, 2005:94). Anadolu’nun Türkleşmesinden önce var olan şehirler, çoğunlukla surların içine sıkışmış, belli bir zümrenin yaşadığı, yerleşimden daha çok savunma amacıyla kullanılan mekânlar iken, Türklerin idaresine geçtikten sonra surların etrafında kurulan yeni yerleşim yerleri ile birlikte genişleyerek surların dışına yayılmıştır. Kısa zamanda Türk-İslâm şehirleri hüviyetini almışlardır. Az da olsa kale surlarının içinde olmakla beraber yeni yerleşmeler daha ziyade surların dışındaki mahallelerdir (Bayartan, 2005:97). Osmanlı Mahallesi, yeni fetihlerle Sakarya vadisinde yeni yerleşmelerin katılması genişlerken aynı zamanda Selçuklu mirası olarak, bir dinî mabedin etrafında, çeşitli derecelerde akrabalık bağı da olan ve genellikle aynı dine mensup kişilerden oluşuyordu. Bu durum yeni fethedilen yerlerde aynı oymak veya aynı aşirete mensup olan ailelerin birlikte yaşama/dayanışma isteği ile ortaya çıkmakta ve ilerleyen zamanlarda da az da olsa alışkanlık olarak sürmüştür (Çetin, 2014:44). Zira zaman içerisinde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı karışık mahallelerin sayıları artacaktır. Mahalleli, zaman içerisinde sosyo-kültürel kimliğini fizikî yapılarla ortaya koyarak şehrin ruhunu sembollerle şekillendirir (Cansever, 1992:7). Fiziki alanı sosyo-kültürel münasebetlerle şekillenen Osmanlı Mahallesi, bu münasebetlerin sonucu olarak evler hariç bütünüyle sivil mimari; camii, mescit, sokak, türbe, zaviye, çeşme, hamam, hangâh, küçük dükkânlar, kahvehane, mahalle mektepleri (Bayramoğlu Alada, 2008:106) tamamıyla vakıf eserleridir denilebilir. Genel olarak evler bir ibadethanenin etrafında

kurulmuş (Cerasi, 2001:71), camiler ve mescitler mahalle halkının ibadet ettikleri, cemaat kimliği kazandıkları yerler olmalarının yanında, sosyalleştikleri, eğitim aldıkları, sünnet ve nikâh gibi faaliyetlerde yardım gördükleri, hutbeler sayesinde siyasi olaylardan haberdar oldukları, duyurularını yaptıkları, sosyal ve kültürel mekânlar olarak kullanılmıştır (Ergenç, 1973:64-68). Bu incelemede; Ankara mahkeme kayıtlarından yararlanılarak 17. Yüzyılda Osmanlı şehrinde bir yerleşim birimi olan Hacı Doğan Mahallesi fiziki açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

A- CAMİLER VE MESCİTLER

Camii kelime anlamı olarak Arapça ‘da “*toplamak, bir araya getirmek, buluşup birleştirmek*” anlamında ki cem kökünden türemiştir (Şener, 1993:92). İçinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler camii, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescit olarak anılmaktadır (Önkal,1993:45-56). Ankara şehri, câmii ve mescit bakımından zengin bir Osmanlı şehridir. Camilerin çarşı, pazar ve kalabalık yerleşim alanlarında yapılmış olmasına karşılık, mescitler genellikle mahalle ve sokak aralarına inşa edilmiştir. Bazı mescitler banisinin adıyla anılırken bazılarının adları bir mahalleyi belirlemektedir (Özdemir, 1986:49).

Bütün camiiler ve mescitler vakıf çatısı altında faaliyetlerini yürütmektedirler. Camilerin temizliği, aydınlatılması gibi giderler vakıflar vasıtasıyla karşılanmaktadır. Ayrıca camide imam, müezzin gibi dini hizmet veren ve temizliğinden sorumlu kişiler maaşlarını cami için kurulan vakıflardan almaktadırlar (Yediyıldız, 1982:2). Cami veya mescitlere vakfedilen gelir karşılığında imam veya müezzinden bir hizmet beklenmektedir. Buna örnek verecek olursak;

“*Mescit vakıfları içerisindeki kadın vakıf kurucularından, Zahide nam Hatun, 2000 akçe vakf etmiş ki, mescit-i mezburê imâmı yevmi bir cüz okuya, hâsıl ani’r-rihb 200.*” Bir diğer örnek ise şu şekildedir; “*Altı Parmak Helvacı, mescid-i mezbûr imâmına, 5000 akçe vakf etmiş ki, imâm yevmi bir cüz okuya, hâsıl ani’r-rihb 500* (Nurdan, 2002:99).

1. Hacı Doğan Mescidi

Hacı Doğan Mahallesi'nde hala ayakta bulunan Hacı Doğan Mescidi (MVAD. 438 (1530), s.361) XIV. veya XV. yüzyılda yapılmış ve mescidin 1530 tarihinde vakfına ait toplam gelir 700 akça olup tümünün kaynağının para vakfı olduğu görölmektedir. 1571 Tarihli Ankara Evkaf Defterinde mescidin vakıf gelirleri yılda yaklaşık olarak 2981 akça olarak hesaplanmıştır. Bu gelirin kaynaklarının hepsi para vakfı olup 10 kişi tarafından vakfedilmiştir (Köse, 1998:11).

2. İbadullah Camii

İbadullah camii Hacı Doğan Mahallesi Sulu Han ve Çerkez sokaklarının keşiştiği köşede bulunan (İbadullah Camii, 1983) XVII. yüzyıl sonu veya XVIII. yüzyıl başına tarihlenen bir eserdir (Tunçer, 2001:51). Ankara'nın Hacı Doğan Mahallesi'nde şimdiki Postane Caddesi'nin sağ tarafında çukurda bulunan cami küçük olmakla beraber gayet sanatkârane yapılmıştır (Akyurt, 1942:54). Caminin son cemaat yerini iki yığma ve ortada iki kare mermer sütun tutmaktadır. Aynı zamanda kapı gibi kullanılan kemerin sağındaki ve solundaki sütunların Bizans dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır (Konyalı, 1978:55). İbadullah Camii, taş kaideli, ön cephesi tuğla duvar örgülü, ahşap hatlı, yan duvarları kerpiç, kiremit çatılı bir eserdir. Planı uzunlamasına dikdörtgendir. Silindirik tuğla gövdeli, tek şerefeli minare harimin (camilerde cemaatin namaz kılmaları için ayrılmış bölüm) kuzey doğusunda yükselir. Tepede üç dikdörtgen pencere vardır. Ahşap tavanlı harim çok sadedir. Kuzeyde yenilenmiş olan ahşap kadınlar mahfeli yer alır. XVII ve XVIII. yy Ankara camilerinde olduğu gibi tavanında geometrik çokgenlerle doldurulmuş altıgen rozet vardır. Kalıplama tekniği ile yapılmış nişi alçı mihrap bugün yağlı boya ile boyanmıştır. En dış bordürde "*Kelime-i Tevhid'in*" tekrarlandığı neshi yazı kullanılmıştır. Ahşap minber bugün yağlı boya ile boyanmıştır. Kitabesi ve vakfiyesi olmayan cami cephe düzeni, tavan işçiliği, mihrap ve tavan stili bakımından XVII. asır sonu veya XVIII. asra tarihlenen bir eserdir (Öney, 1971:65-66). Gönül Öney ve diğer araştırmacıların araştırmalarına göre camiinin yapılış tarihi tam

olarak bilinmemekte ancak mahalle ile ilgili incelenen belgelerde karşımıza çıkan bilgilere göre İbadullah camisinin yanında bulunan bir ev 3 Ağustos 1683 (9 Şaban 1094) tarihinde satılmaktadır (AŞS 749-102/542). Vakfiyesi bulunmayan caminin kim tarafından yapıldığının bilinmediğine yukarıda değinilmişti. Ancak 9 Ocak 1697 (15 Cemaziyelahir 1108) tarihli bir belgede, Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan caminin müezzini vefat ettiği için yerine yeni bir müezzin tayin olduğundan bahsedilmektedir (AŞS 764-149 /573). Bu belgede dikkat çeken asıl nokta “*Hâce İbadullah'ın bina eylediği mescit- şerif*” şeklinde geçen kısımdır. Caminin kesin tarihi bilinmese de XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde var olan bir yapı olmakla birlikte kim tarafından yapıldığı ortaya çıkmakta ve araştırmaların ileri sürdüğü iddiaları çürütmektedir.

B.EĞİTİM VE KÜLTÜR

1- Medrese

Arapça “*derese*” kökünden gelen medrese kelimesi talebenin eğitim gördüğü yer, sıbyan mektebinin üstünde orta ve yüksek dereceli eğitim öğretim kurumlarıdır. İlk zamanlar camiler medrese olarak kullanılmasına rağmen zamanla bir dersane etrafında hücrelerin teşekkülünden oluşmuştur. Medreselerin de diğer sosyal müesseseler gibi giderleri vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Medreseler vakfın mali durumuna göre imaret, kütüphane, hamam gibi yapılarla birlikte külliyeye dönüştürülmektedir (Baltacı, 1976:25-34). Ankara Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan medrese ile ilgili aşağıda bilgi vermeye çalışacağız;

2- Yusufiye (Hacı Yusuf) Medresesi

Hacı Doğan Mahallesi'nde, Hasan Paşa Hanı (Suluhan) yanındaki İbadullah (Hacı Yusuf, Hoca Abadullah) Camiinin sol tarafına bitişik olan bir medreseydi. Ankara'da Emre Güllü mahallesinde oturan tüccardan Hacı Yusuf bin Kasım tarafından 17 Aralık 1730 (6. C.Ahir 1143) tarihinde yaptırılmış olup, medresede 1 dersane, 8 hücre ile 1 kenef yer almaktaydı (VGMA, Df. 1964, sf. 396, sr. 319). Vakıf, “*Fende âlim*

ve *âmil*” bir kimsenin medresede müderris olup, alışılmış günlerde görevini yaptıktan sonra yevmi 20 akçe vazife almasını, ayrıca Ayvalı ‘da bulunan bahçeyi de tasarruf etmesini, 8 hücrede kalan talebelerin yevmi üçer akçe vazife almalarını şarta bağlamıştı. Ankara’nın değişik semtlerinde bulunan birçok dükkânın gelirini de bu medreseye vakfetmişti (Özdemir, 1986:59).

3- Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri beş altı yaşındaki çocukların ilk tahsil gördükleri yerdir. Her mahallede olmasından dolayı “*mahalle mektebi*”, “*muallim hane*” veya taştan yapıldığı için “*taş mektep*” de denilmektedir. Genellikle camilerin bitişiğinde yapılan odalarda hizmet vermektedir (Pakalın,1993:201).

İncelediğimiz Ankara Hacı Doğan Mahallesi’nde bulunan sıbyan mektepleri şunlardır:

4- Hacı Doğan Mahallesi Muallim Hanesi

Hacı Doğan Mahallesi’nde bulunan muallim haneye Emre Mahallesi sakinlerinden İldı isimli bir şahıs 34000 akça vakfediyor. Buna göre vakfın yıllık geliri yaklaşık olarak 3400 akçaydı. Bundan günde 2 akça vakfın mütevellisi olan Mehmet’e, 3 akça muallim Abdi’ye, bir akça halife ve 6 akça da cüz okuyanlara dağıtılıyordu (Köse, 1998:30).

5- Mevlana Bedreddin Muallim Hanesi

Mevlana Bedreddin Muallim hanesi Hacı Doğan mahallesinde bulunan 4 ev, 20000 akça ve Yundduman civarında bulunan bir yerin kirasını vakfederek müteveli olan kimsenin bir muallim hane ve bir cami yaptırmasını talep ediyor. 4100 akçadan fazla olan vakfın gelirinin 100 akçası muallim haneye, arazi kirasından elde edilen 2100 akça müteveliye veriliyor. Rakabe için ise 80 akça ayrılıyor. Mevlana Bedreddin

Muallim hanesi Ankara Evkaf Defteri'nde geçen diğer muallim hanelerden en fazla geliri olan muallim hanedir (Köse, 1998:32).

6- Sıtiöğlü Muallim Hanesi

Özer Ergenç 16. Yüzyıl Ankara ve Konya çalışmasında, sübyan mektepleri başlığı altında Hacı Doğan Mahallesi'nde Siti oğlu Muallim hanesi adında bir muallim hanenin varlığından söz etmektedir (Ergenç, 1973:25). Ancak bu çalışmada bu konuda bilgiye rastlanılmamıştır.

C- TİCARİ ALAN VE HANLAR

Ankara'da esnaf çarşıları ve büyük ticari yapılar şehrin topografyasına uygun olarak iki kısımda yer almışlardır. Yukarı Yüz 'ün esnafı Bedesten çevresindeki sınırlı bir düzlükte yer alan "Atpazarı Çarşısı" ile Samanpazarı'ndan Bedesten'e doğru çıkan "Koyun Pazarı" arasında yoğunlaşırken, Aşağı Yüz 'ün esnafı "Kaledibi (Tahta'l-kal'a)" ile "Karaoğlan Çarşısı" arasında kalan yerde ticari hayatlarını sürdürmüşlerdir (Tunçer, 2001:36). Aşağı Yüz 'ün merkezi olan Kaledibi'nin en önemli olan iki öğesi Hasan Paşa Hanı (Suluhan) ve Haseki Camii'dir (Ergenç, 1984:50). şehrin bu önemli iki kısmı olan Aşağı ve Yukarı Yüz 'ün ticaret alanlarını birbirine bağlayan kesim Ankara Uzunçarşısı'dır (Ergenç, 1973:16). Genellikle iç kalelerin yüksek bir yerde kurulmuş olması, kale kapısı önünde kurulan pazarların da yüksek yerlerde kurulmasına neden olmuştur. Bu nedenle adı "Yukarı Pazar" olarak adlandırılmıştır. Zamanla artan nüfus sonucunda dış sur kapısında da pazarlar kurulmasına neden olmuş burada kurulan pazarlar da "Aşağı Pazar" adını almıştır. Yukarı ve Aşağı Pazar arasındaki yer alan uzun yol zamanla çarşıların, hanların ve bedestenin de içinde bulunduğu büyük bir ticari alan haline alarak, Uzun Çarşı adını almıştır (Demirel, 2012:380). Uzun Çarşı yakınında bulunan mahalleler, şehrin ticari-iç muhitlerine yakın bulunması sebebiyle güvenlik ve korumanın en iyi olduğu yerlerdir. Ticaret merkezlerinin yakınında kurulan bu mahalleler şehrin nüfusunun önemli bir bölümünü barındırmaktaydı (Demirel, 2012:384-85).

Hacı Doğan Mahallesi de konum itibariyle Aşağı Yüz 'ün merkezi olan Suluhan'ın bir kapısının mahalleye çıktığı alanda kurulmuştur ve daha önce de bahsettiğimiz gibi kurulduğu alan itibariyle belgelerde adı sıkça geçen mahalleler arasında yerini almaktadır. İncelediğimiz belgeler ve daha önce yapılmış çalışmalar doğrultusunda Hacı Doğan Mahallesi'nin sosyal hareketliliğin temel sebebi olan Suluhan (Hasan Paşa Hanı) hakkında bilgi verirsek;

1- Suluhan

Osmanlı Devleti bir bölgenin iskânı için öncelikli olarak şehirde imar faaliyetleri yapmaktaydı. Bu imar faaliyetleri genel anlamda vakıflar aracılığıyla yürütölmekte ve fiziki-sosyal yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziki etkisi genel olarak bir dini yapının inşasıyla başlamakta ve bu yapı çevresinde han, hamam, bedesten, eşme gibi diğer yapıların inşa edilmesiyle birlikte mahalleler meydana gelmekteydi. Böylece şehrin fiziki yapısı ortaya çıkmakta bu durum ile ekonomik yapısına göre ya bir cami ya da bir külliye çevresinde şeklini almaktaydı. Bu noktada vakıf müessesesi devreye giriyor, bahsi geçen yapıları inşa ederek ayakta kalmasını sağlıyordu (Barkan, 1962-63:239-296). Bu vakıflar hizmet esasına göre tasnif edilerek, her biri ayrı bir değerlendirme içine alınmıştır. Bu doğrultuda Ankara vakıfları, hayrî, evlatlık ve hayrî-evlatlık olmak üzere üçe ayrılmıştır (Nurdan, 2012:16). En yaygın olan hayrî vakıf, ihtiyaç sahiplerinin doğrudan yararlandığı vakıf çeşididir (Pakalın, 1993:577-80), vakfın bütün gelirleri hayır kurumlarına gitmektedir ve ne vakfın sahibi ne de yakın-uzak akrabaları hiç bir şekilde gelirinden pay alamamaktadır (Yüksel, 1990:148).

Ankara'da hayrî vakıflar arasında yer alan Hasan Paşa Vakfı'nda Suluhan da bulunmaktadır. Hasan Paşa, Sultan II. Bayezid döneminin önlü paşalarındandır ve Konya Beylerbeyi olup, 909/1503-1504'de Anadolu Beylerbeyi, 911/1505'de Rumeli Beylerbeyi ölmüş, bir dönem azledilmiş ancak daha sonra geri dönmüştür. Çaldıran Meydan Muharebesi'nde şehit olan Hasan Paşa'nın doğum yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte babasının adının Abdölhay olduğundan mühtedi olduğu,

kurmuş olduğu vakıfların mütevellilerini azatlı kölesine vermesinden dolayı da evladı olmadığı, gayretli, hırslı, mantıklı ve ahlaklı biri olduğu Sicil-i Osmaniye'den edindiğimiz bilgilerdir (Süreyya, 1996:119). Hasan Paşa vakfının vakfiyesi 914/1508 tarihinde düzenlenmiştir (VGMA, 734 nolu Defter, s.n. 124, s. 227). Vakfiyeye 917/1511 tarihinde bir zeyl (ek) eklenmiş bu da hanın verilen tarihler arasında yapılmış olması ihtimalini göstermektedir (Ergenç, 2012:124). Vakfiyenin aslı, 13x24 cm. ebadında, yazı ebadı 8x14 cm, nesih tarzında yazısı vardır. 80 sayfalık meşin ciltli bir kitap halindedir. Bu cilt içinde iki vakfiye vardır ve 77. sayfaya kadar devam eden birincisi 1508 (914) tarihli, ikincisi ise beş sayfa tutan ve 1511 (917) tarihli zeyl bulunmaktadır. Vakfiyenin 5. yaprağında Sultan II. Bayezid'in tuğrası çekilmiştir (Konyalı, 1945:323-339).

Hasan Paşa Akşehir'de bulunan cami ve imaretinin masraflarını karşılamak için birçok gelir kaynakları vakfetmiştir. 1508 tarihli bu vakfiye de vakıflar şu şekilde sıralanmıştır (VGMA, 734 nolu Defter, s.n. 124, s.227).

- Alacık köyü, Diyecik köyü, Çukuroğlu köyü, Kestel köyünün yarısı, İzmir yakınlarında Çepar köyü
- Karabürklü Mezraası, Anaklü Mezraası, Saruhan İli'ndeki Sincanlı Mezraası
- Kefe'de Cekri Çarşısı civarında kadın ve erkeklere mahsus iki hamam
- Bu iki hamamın önündeki beş dükkân
- Kırk dört odalık han
- Bu hanın dışında bulunan on altı dükkân
- Sofya'da Ömercik Minaresi Mahallesinde bulunan bir hamam
- Ankara'da Belkis Minaresi denilen yerde iki hamam
- Ankara'da Karyağdı suyu üzerinde bulunan Uzun oluklu Değirmen

Hasan Paşa'nın vakfettiği bu vakıflar arasında Hasan Paşa Hanı (Suluhan) adı geçmezken Evkaf Defteri'nde varlığından söz edilmektedir (Köse, 1998:49).

- Belkis mahallesinde bulunan ve geliri 17 000 akça olan bir hamam hissesi

- Kâfir Köyü'nde bulunan bir hamamdan elde edilen 2500 akça
- Ankara Kalesi'nde bulunan bir kervansaraydan elde edilen 15 000 akça
- Yazın Oluk köyünde bulunan bir değirmenden elde edilen 6000 akça.

Hasan Paşa vakıflarından olan ve önceki adı Hasan Paşa Hanı olarak geçen Suluhan, araştırma konumuz olan Hacı Doğan Mahallesi'nde bulunan İbadullah Camiinin yanında yer almaktadır ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.¹

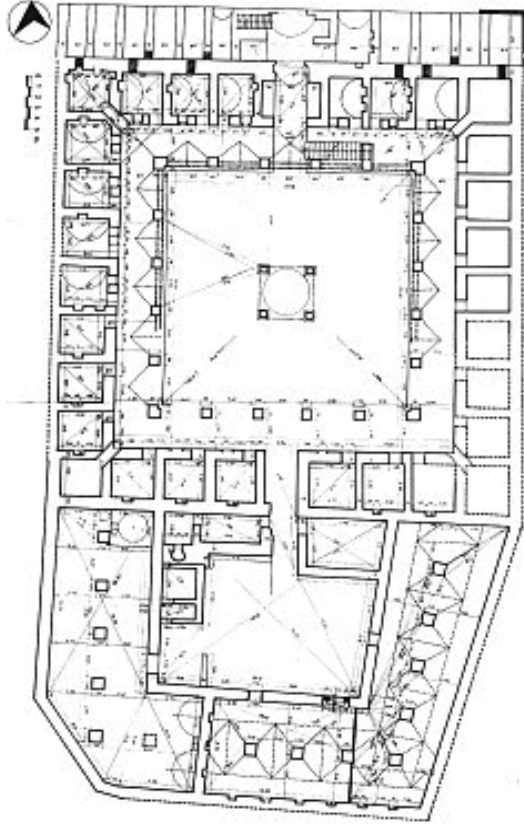

Resim I. Suluhan'dan Hacı Doğan Mahallesi'ne Açılan Kapı

Suluhan 63 odalı bir handır ve iki ana bölümden meydana gelmektedir. Han'ın ön kısmının XVI. yüzyılda (1511) yılında yapıldığı, XVII. yüzyılda (1685) ise Emin Mehmed Efendi tarafından arka bölümün eklendiği öne sürülmektedir (Tunçer, 2001:49). Özer Ergenç ise Hasan Paşa

1 Suluhan'dan Hacı Doğan Mahallesi'nde yer alan İbadullah Camii'ne açılan kapı

Hanı'nın Suluhan olarak bilinen hanın yanında, stil bakımından XVI. yüzyıl yapısını andıran harabe hücreler olabileceği gibi, Suluhan denilen hanın da olabileceğini belirtmektedir (Ergenç 2012:124).

Resim II. Suluhan (Tunçer, 2001:50).

Hasan Paşa Hanı'nın 1685 tarihinde Şeyhülislam Mehmed Emin Cevair-Zade tarafından yaptırıldığı ve Zincirli Camii'ne vakıf edildiği Ernest Mamboury tarafından iddia edilmekte ve bu iddiaya Gönül Öney'in de eşlik ettiği görülmektedir (Özdemir, 1986:29). Ancak Kasım 1679 (Şevval 1090) tarihli bir belgede eski Rumeli Kazaskeri olan Emin

Mehmed Efendi'nin yeni inşa ettirdiği caminin hatibi olan İsmail'in işini düzgün yapmadığı gerekçesiyle görevden alındığı ve yerine Mevlana Ramazan'ın atandığı görölmektedir (AŞS 746-205/925). Ayrıca Semavi Eyice de Zincirli Camiinin Emin Mehmed Efendi tarafından yaptırıldığını kabul etmektedir (Eyice, 1971:112). Ankara'da şimdiki Ulus semti, Vilâyet Meydanında, Hacı Bayram Külliyesi yakınında Zincirli Camii adıyla anılmaktadır (Zincirli Camii, 1983). Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi'nin 24 Mayıs 1686 tarihli vakfiyesinde cami hakkında bilgi “*Vilâyet-i Anadolu'da maskatı reisleri olan Medine-i Ankara'da amme-i müslimin için bundan akdem müceddeden bir Camii Şerif ve ma'bed-i istif bina ve ihya edüp izni şerifleriyle içinde cemaati müslimin evkâtı hamsede eda'i salâtı mektube ve ibadeti mendube etmededirler*” verilmektedir (Bayram, 2012:20-26).

1673 tarihli bir belgede hamam, çeşme, han, suyollarının varlığı görölmektedir (AŞS 742-98/670). Rıfat Özdemir XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara çalışmasında, XIX ve XVII. yüzyıl dönemlerinin belgelerini karşılaştırarak hanın genel durumu hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır (Özdemir, 1986:29-34). XIX. yüzyıl kayıtlarında 63 odalı kervansaray han, hanın bitişinde 15 adet dükkânın varlığına şahit olunurken, 8 Eylül 1673 (26 Cemaziyülevvel 1084) tarihli bir başka belgede tahtani ve fevkani durumda olan 62 odalı hanın harap durumdadır. Hasan Paşa hanının müteveli vekili Üstat Himmet ile bina işlerinden anlayan birkaç kişi hana giderek keşif raporu hazırlamışlardır. Bu rapora göre 62 odası bulunan hanın 7000 gurusu onarım bedeli vardır. Ancak bu kadar parayı ödemeye vakfın gücü olmadığı için hanın harap vaziyette olduğu görölmektedir (Özdemir, 1986:30).

İncelemiş olduğumuz belgeler ve daha önce yapılmış olan çalışmalara göre Hasan Paşa Hanı (Suluhan) Ankaravî Mehmed Emin Efendi tarafından satın alınarak yeniden onarılmıştır (Ertan, 1994:143, Erdoğdu, 1965:223).² İncelenen sicil kayıtlarından Ekim 1677 / Şaban 1088 tarihinde,

2 “Ankaravî Mehmed Emin Efendi 1619 (H. 1028) tarihinde doğmuş, babasının Ankaralı bir tüccar olması sebebiyle *Ankaravî* lakabını almış, babasının adı Hüseyin olup, asıl ismi Hüseyin bin Muhammed'dir. 1672 tarihinde Anadolu, 1673'de Rumeli Kadıaskerliği yapmış, bir ara Şeyhülislam vekili olduktan sonra, 1684'de Rumeli

Emin Mehmed Efendi'den İstanbul'da oturan eski Rumeli Kazaskeri şeklinde bahsedilmektedir. Ankara'da bulunan vakıflarına nazır olan oğlu Hasan Efendi, Emin Mehmed Efendi'nin yeni yaptırdığı hamam ve çeşmelerin tahrip olduğunu söylemektedir (AŞS 745-32/ 659). Eski Rumeli Kazaskeri şeklinde bahsedilen Emin Mehmed Efendi'nin bu tarihlerde Şeyhülislam vekilliği yaptığı düşünülmektedir. Hanın ön kısmının adını aldığı Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı ve 1685 tarihinde Mehmet Emin Efendi tarafından hana bir ek yapılmış olabileceğinden yukarıda bahsedilmiştir. 1676 yıllarında şeyhülislam vekili olduğu düşünülen Mehmet Emin Efendi'nin han çevresinde bazı kişilerin arsalarını satın aldığı görülmektedir. Şöyle ki 28 Ekim 1676 (20 Şaban 1087) tarihli bir belgede Hacı Doğan Mahallesi sakinlerinden Agop veled-i Arağil, bir taraftan Pırlı Çelebi, bir taraftan Ohannes, bir taraftan yol ve diğer taraftan Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi'nin bina eylediği hanın arsası ile çevrili evini 12 guruşa satın almıştır (AŞS 745-32/195). Yine aynı tarihte Hacı Doğan Mahallesi sakini Sarı Ohannes veled-i Serkis, Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Hasan Efendi önünde, yine aynı mahallede bir taraftan Artin, bir taraftan Agop, bir taraftan İsmail ve bir taraftan yol ile çevrili olan arsasını, Hasan Paşa Hanı adıyla bilinen han için kullanılmak üzere evini 53 guruşa satmıştır (AŞS 745-32/196). İncelenen bu belgelerden Hasan Paşa Hanı adıyla bilinen hanın harap vaziyette iken Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi tarafından satın alınarak onarıldığı ve hana bir ek yapılmak üzere yukarıda örnekleri verilen arsaların alınmış olabileceği ihtimali düşünülmektedir. Yani verilen tarihler göz önüne alındığında Suluhan ilk olarak Hasan Paşa tarafından yaptırılmış ve Mehmed Emin Efendi tarafından daha sonra ikinci bölüm yapılarak büyütülmüştür.

Bunun yanında Mehmed Emin Efendi'nin 24 Mayıs 1686 tarihli vakfiyesinde Uzun Çarşı yanında Han-ı Kebir (Suluhan) içinde yeni bir

Kadıaskeri, 1685 tarihinde de Şeyhülislam olmuştur. 1687 (H. 1088) tarihinde vefat etmiş, Çarşamba Sultan Selim civarı Kovacı Dede Türbesi önüne gömülmüştür." Veli Ertan, *Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1028 H/1619-1098 H./ 1688*, Defne Yayınevi, İstanbul 1994, s. 143. Şeref Erdoğan, *Ankaram*, Alkan Matbaacılık, Ankara 1965, s. 223.

mescit-i Şerif (KöŐk Mescit)³, yanında çeşme ve Őadırvan yaptırdığı görülmektedir. Emin Mehmed Efendi kurduğu vakıfların idamesi içinde, Uzun Çarşı yanında dört yanı yol ile çevrili, üst katında 63, alt katında 30 odası bulunan ayrıca 4 dükkân, 2 ahır, 8 tuvaleti olan arsası Hasan Paşa vakfına 9 akçe kiralı Han-ı Kebir (Suluhan), ve han yanında 11 dükkân, hanın dıŐ duvarlarına bitişik 21 kemerli dükkân, han kapısı dışında 4 dükkân, han kapısı karŐısında 7 dükkân vakfetmiştir (Bayram, 2012:20-26). 2 Aralık 1699 (9 Cemaziyelahire 1111) tarihli sicil kaydında hanın damlalığı olan altı kıta vakıf arazisine izinsiz menzil inşa edildiği ve Őikâyetle bulunulduğu görülmektedir (AŐŐ 765-38/164). Bu belge ile de hanın arazisinin vakıf arazisi olduğu kanıtlanmaktadır. Ankara'da bulunan vakıfların geliri ile Ankaravî'nin, İstanbul'da medrese inşa ettirdiği görülmektedir (Kütükoğlu 2000:155).

Öte yandan Rıfat Özdemir çalışmasında, hanın adının 29 Nisan 1688 tarihli bir belgeye dayanarak Suluhan Şeklinde ifade edildiğinden bahsetmektedir. Bu tarihten önce Hasan Paşa Hanı olarak anılmaktaydı (Özdemir, 1986:32). Bizde incelediğimiz belgelerden 25 Nisan 1688 (26 Cemaziyelahire 1099) tarihli kayda kadar Suluhan adıyla anılan bir hana rastlamadık. Verilen kayıttta merhum Emin Mehmed Efendi'nin bina eylediği Suluhan denilen handa sakin Ahmed bin Pir Mehmed, Acem Mehmed bin Hüseyin'in davasından bahsedilmektedir (AŐŐ 754-12/40). Bunun yanında 10 Temmuz 1698 (Gurre-i Muharrem 1110) tarihinde Acem taifesinden olup handa misafirlik yapan Sinan veled-i Andiros isimli Ermeni ile handa sakin olan Hasan bin İbrahim'in davasının olduğu görülmektedir (AŐŐ 764-11/39).

Hasan Paşa Hanı'nın adının Suluhan olarak deđiŐmesi hakkında, Rıfat Özdemir hanın eski adının unutulup yerine yeni bir adla anılmaya baŐlamasının sebebi olarak meydana gelen sel baskınlarında meylli bir arazi üzerinde bulunan hanı su bastığı için halk tarafından deđiŐtirilmiŐ olabileceğini söylemiŐti (Özdemir, 1986:32). İncelediğimiz sicil kayıtlarından bu konuya destek verecek bazı veriler elde edilmiştir. Örneğin 12 Ekim 1694 (22 Safer 1106) tarihli belgede, merhum Emin

3 Bkz. Resimler.

Mehmed Efendi vakfının mütevellisi olan El-Hac Mustafa Efendi ibn El-Hac Hüseyin, Suluhan'a komşu olan Kebkebir-i Zimmi Mahallesi sakinlerinden birkaç kişinin evlerinin kar ve yağmur sularının hanın duvar dibinden ahırına sızarak zarar vermektedir şeklinde beyanda bulunmakta ve gereğinin yapılmasını istemektedir (AŞS 760-57/249). Buradan Hasan Paşa Hanı olarak bilinen hanın adının Suluhan olarak değiştirilmesi hakkında Rıfat Özdemir iddiası bir bakıma doğrulanmaktadır.

Aynı tarihli bir diğer kayıta ise, yine müteveli El-Hac Mustafa Efendi, Suluhan'ın bitişiğinde bulunan kahvehane ve tahmini on yedi adet dükkânın kiremitleri ile hanın içinde bulunan su mahzenin sıvasının harap olduğu gerekçesiyle tamir için beyanda bulunmaktadır (AŞS 760-53/234). Bu belgeden de yine hanın içinde olan su mahzeni nedeniyle Suluhan olarak adının değişebileceğine ayrı bir kanıt oluşmaktadır. Ankara'nın Aşağı Yüz diye adlandırılan kesiminin merkezi olan Suluhan'ın yapımıyla kervanların kente ulaşımı ve konaklaması kolaylaşmıştır. Ayrıca XVI. yüzyıl Ankara'sının ekonomik gelişiminin başlıca faktörü olan sof ticareti ile Bedesten ve çevresinde bulunan ticari hanlar nasibini almış, artan bu gelişme neticesinde Suluhan ve çevresi de büyüyüp gelişmiştir (Tunçer, 2012:688-692). Örnek verilecek olursa, Suluhan'da Acem taifesinden Avanis veled-i Manok isimli kişinin ticaret amacıyla bulunduğu (AŞS 754-16/64), Geyveli olan İbrahim Beğ ibn Hasan bin İbrahim'in misafirlik olarak konakladığı (AŞS 759-9/32), yine Acem taifesinden Anton veled-i Harima'nın misafirlik yaptığı (AŞS 759-76/317), Aksaraylı Mehmed Çelebi ibn Abdullah'ın misafirlik yaptığı (AŞS 759-35-142) görülmektedir. Bu belgeler ile Suluhan'ın sadece Ankara halkı tarafından değil aynı zamanda ticaret ve misafirlik amacıyla farklı yerlerden gelen kişiler tarafından da kullanıldığını kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Yerleşme yerleri, “fiziki faktörler”, “insan” ve “kültür seviyesi” gibi unsurların karşılıklı tesirleriyle meydana gelmişlerdir. Bunu neticesi olarak şehirler idarî taksimatın bir parçası oldukları gibi aynı zamanda

sosyo-ekonomik hayatında çekip-çevrildiği yerlerdir. Bu hususiyetin neticesi olarak kendi “*has kültür ve medeniyetlerini*” yansıtırılar. Bunu şehrin tamamında görmek mümkün olduğu gibi bazen bir mahalle size önemli bilgiler verebilir. Her ne kadar mahalleyi oluşturan ana kavram şehir olsa da, şehri var eden temel unsurlardan birinin de mahalle olduğu görülmektedir. İçinde barındırdığı mimari yapısı, konumu, nüfusu, sosyal-kültürel ve ekonomik faaliyetleri ile mahalle bir şehrin küçük örneği niteliğinde olup, aynı zaman da farklılıklarını, karmaşıklığını, çağdaşlığını yansıtmaları bakımından da şehrin aynası konumundadır. Bu ayna iyi tahlil edilmediği ya da iyi bakılmadığı takdirde şehir kavramını yozlaşmış bir kavram olmaktan öteye geçemez. Birer alt birim olarak sınıflandırılan mahallelerin keşfedilmeyişleri, sorgulanmayıp, tahlil edilmeyişleri şehri bir başına bırakarak açıklama eğilimleri, şehir kavramını yozlaştırmaktan başka bir sonucu doğurmaz. Parçayı detaylı bir şekliyle ele alarak bütüne eklemek ve bütünü sahip olduğu her değerle görmeye çalışmak ve yorumlamak bozulma ve yozlaşmayı yok edecek bir durum oluşturacaktır.

Bu bağlamda araştırmamızın konusu teşkil eden Osmanlı dönemindeki ismiyle Hacı Doğan Mahallesi, şimdiki ismiyle Anafartalar Mahallesi arşiv kaynakları ve mevcut basılı eserlerden yararlanılarak bir yerel tarih çalışması olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma ile bir şehrin temel dokusunu oluşturan mahallenin keşfedilip, sorgulanıp, şehir içindeki konumu, sahip olduğu maddi değerler ile parçadan bütüne gidilmeye çalışılarak yerel tarih çalışmalarına bir örnek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

I) ARŞİV KAYNAKLAR

a) Ankara Şer'iyeye Sicili

742-98/670

745-32/195-196-659

746-205/925

749-102/542

754-12/40

754-16/64

759-9/32

759-35/142

759-76/142

760-53/234

760-57/249

764-11/39

764-149/573

765-38/164

b) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA-df 1964, Sf 396, Sr 319

VGMA-df 734, Sf 124, Sr 227

II) BASILMIŞ ANA KAYNAKLAR

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530 I Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü Hamît ve Ankara Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

III) DİĞER KAYNAKLAR

- AKYURT, M. Y. (1942). “Türk İslam Kitabeleri”. *Cilt XI*. Ankara: TTK.
- BALTACI, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Metbuası.
- BARKAN, Ö. L. (Ekim 1962-Şubat 1963). “Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tazına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23: 239-296.
- BAYARTAN, M. (2005). “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13: 93-107.
- BAYRAM, S. (2012). “Hasan Paşa’nın Vakfı, Şeyhülislam Ankaravi Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi ve Ankara Suluhan Hikâyesi”.
- BAYRAMOĞLU, A. A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Yayınevi.
- CANSEVER, T. (1992) Şehir ve Mimari. Ağaç Yayıncılık İstanbul.
- CERASİ, Maurice M. (2001). *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇETİN, C. (2014), Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750). *History Studies International Journal Of History*. Volume 6. Issue 6: 43-70.
- DEMİREL, Ö. (2002), Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi. *13. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3-3 içinde (ss. 1947-1960).
- DEMİREL, Ö. (2012), “ Osmanlı Uzun Çarşılarına Örnekler: Ankara-Sivas Uzun Çarşıları”, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, C. 1 içinde (ss. 379-383).
- ERDOĞDU, Ş. (1965). *Ankaram*. Ankara: Alkan Matbaacılık.

- ERGENÇ, Ö. (1973). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü.
- ERGENÇ, Ö. (1984), 16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri, *Tarih İçinde Ankara* (ss. 49-60). Ankara: ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri.
- ERGENÇ, Ö. (2012), XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, Şehir, Toplum, *Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları* (s.117-143). İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERTAN, V. (1994). *Ankaravi Mehmed Emin Efendi 1028 H/1619-1098 H./1688*. İstanbul: Defne Yayınevi.
- EYİCE, S. (1971), "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları IV*, Ankara: TTK
- "İbadullah Camii", (1983), *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I* (s.410-412), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- KONYALI, İ. H. (1945). *Akşehir Tarihi*. İstanbul.
- KONYALI, İ.H. (1978). *Ankara Camileri*. Ankara: Kültür Matbaacılık. 1978.
- KÖSE, İ. (1998) *Ankara Evkaf Defteri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: TTK.
- NURDAN, S. (2012) *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ankara Şehri Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖNEY, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, 209. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları,
- ÖNKAL, A. Bozkurt, N.(1993). "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7 içinde (ss. 46-56). İstanbul
- ÖZDEMİR, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- PAKALIN, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SÜREYYA, M. (1996). *Sicil-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* II.Cilt İstanbul: Sebil Yayınevi.
- ŞENER, M. (1993), “Câmi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7 içinde (ss.91-91). İstanbul.
- TUNÇER, M. (2001). *Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TUNÇER, M. (2012). Ankara Tarihsel Kent Merkezi Gelişim Süreci ve Suluhan Çevresi Tahtakale Çarşısı, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, C.2 içinde (ss. 688-692), Ankara.
- YEDİYILDIZ, B. (1982). Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü, *VD*, S.XIV (ss. 1-29). Ankara.
- YÜKSEL, H. (1990). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- “Zincirli Camii” (1983). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.